

“BOBURNOMA” ASARIDA QO’LLANILGAN AYRIM O’LCHOV BIRLIKLARINING TAHLILI XUSUSIDA

Azizova Feruza Obidjon qizi

Farg’ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Boburnoma” asarida qo’llanilgan o’lchov birliklari, jumladan uzunlik , og’irlik va vaqtni ifodalovchi birliklar haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: o’lchov birliklari, yig’och, qari, shar’iy, gariy, pal, pos, ser, man, kuro’h, mil, manzil.

Har bir o’lchov birligi o’zining uzoq tarixiga ega. O’lchov birliklari mavjud bo’lmagan davrlarda odamlar o’z ehtiyojlaridan kelib chiqib, biror narsaning miqdorini o’lchashda ulardan foydalanganlar. Ilgari inson tana a’zolari ham o’lchov vositasi sifatida qo’llanilgan. Bizga yetib kelgan yozma yodgorliklarda ular o’z ifodasini topib, turli davrlarda har xil yuritilgan. Kishilik jamiyatida o’lchov birliklarining o’ziga xos o’rni mavjud. Shu bois o’lchov birliklari ko’plab ijodkorlar tomonidan yaratilgan asarlarda qayd etilgan. Ushbu maqolamizda Z.M.Boburning “Boburnoma” asarida qo’llanilgan o’lchov birliklari haqida so’z yuritiladi. ” Boburnoma ” asarida qo’llanilgan o’lchov birliklarini quyidagi turlarga ajratishimiz mumkin:

1. Og’irlik o’lchov birliklari (ser, misqol, to’la, man, botmon, qop, mosha, xarvor, sanduq)
2. Uzunlik o’lchov birliklari (qadam, manzil, yig’och, shariy, mil, qari, kuro’h, quruq)
3. Vaqt o’lchov birliklari (daqiqqa, gariy, pal, pas, pahar, fursat)
4. Pul qiymatini ifodalovchi birliklar (dinor, fulus, dirham, kumush, oltin)

5. Predmetlarning joylashgan o'rniga ko'ra qiymat ifodalovchi birliklar (qadah, piyola, kosa)
6. Yer o'lchovini ifodalovchi birliklar (jerib, tanov, yer, bir takya yer, parcha yer)
7. Bo'lakni bildiruvchi birliklar (xumsi, chorak, karj, hissa, ajzo, dahsi, dahchil, shiq
8. Jamlikni ifodalovchi birliklar (to'da, qabza, tavila-tavila, shuba, pera, qator)
9. Hajmni ifodalovchi birliklar (tutam, shafaq, ushoq, parcha)
10. Suyuqlik miqdorini bildiruvchi birliklar (tarnov, tegirmon, hissa)
11. Donalik ma'nosini bildiruvchi birliklar (tup,to'p, bosh)
12. Sanoq sonlarga ma'nodosh birliklar (tuman, lak, kuruh, karb, nil,)

Quyida “ Boburnoma ” asarida qo'llanilgan o'lchov birliklarining ayrimlari haqida fikr yuritib o'tamiz.

Qari. O'rta Osiyoning turli hududlarida turlicha miqdorni ifodalagan, ipakdan tayyorlangan gazlamalar, ba'zan masofani o'lchash uchun qo'llangan uzunlik o'lchov birligi. So'z mulking sultoni Alisher Navoiyning 4 tomli izohli lug'atida “qari” so'zi ko'p ishlatilgan, ya'ni bir qari barmoq uchidan tirsakkacha bo'lgan uzunlik o'lchovi deb berilgan. Xorazmda-149 sm ga, Toshkentda-164 sm ga, Farg'onada-164 sm ga, Buxoroda-320 sm ga teng bo'lgan. ” Boburnoma ” da quyidagi matnda uchraydi: *Uzunligi tahminan o'n qari keladi, balandligi ba'zi yeri odam bo'yi, ba'zi pastroq joyi kishi beligacha bo'lib, oynadek, undan har nima aks etadi.* Uzunlik o'lchovi hisoblangan qari turli hududlarda qo'llanish qiymati turlicha bo'lsada, buni so'zni aniq qiymat ifodalovchi birlik deyish mumkin.

Gariy. Asarda vaqt o'lchovini ifodalash uchun turli so'zlardan foydalanilgan. Shulardan biri gariy so'zi hisoblanadi. Bu so'z minut, daqiqa so'zlarini ifodalash uchun ishlatilgan. Gariy-yigirma-yigirma besh vaqt oralig'idagi vaqt ma'nosida qo'llanilgan. Masalan: *Bir gariyga yovuq suron edi va g'avg'o edi.*

Pahr va pos. Bu ikkala so'z ham vaqt o'lchovini ifodalash uchun ishlatilgan. Hindcha so'z bo'lgan pahr va forscha pos so'zlari o'zaro ma'nodosh so'z hisoblanadi. Pos-3 soat, kecha-kunduzning 8 dan bir qismini ifodalaydi: *...Ikki pos*

bo'lub edikim, Kobul suvining yoqasig'a kelib, ozroqcha uxladuk.

Lug'atlarda pahr so'zi kecha-kunduzning 1/4 qismi, ya'ni uch soatga teng. Ularning ifodalagan vaqt birligi bir xil. Shuning uchun bu so'zlarni sinonim sifatida qo'llash mumkin. Pahr so'zi "Boburnoma" asarida posga nisbatan ko'proq qo'llanilgan: *Tungi ikkinchi posga yaqin bir yerga kelib uyquladik. Kunning birinchi pahaorida chorbog'ga kelib tushdik.*

Misqol. Qadimiy og'irlik o'lchov birligi. (4.35-4.86gramm oralig'idagi og'irlik o'lchov birligi). Sharq mamlakatlarida qimmatbaho buyumlarning og'irligi misqol bilan o'lchangan. VI-VIII asrlarda Samarqandda bir misqol 4.6 grammga, o'rta asrlarda O'rta osiyoda bir misqol 4.25 grammga teng bo'lgan. XIX-XX asrlarda Farg'onada bir misqol 4.53-4.55 grammga teng bo'lgan og'irlik o'lchovi hisoblangan. Misqolning og'irligi 100 dona arpa yoki bug'doy don og'irligiga tenglashtirilgan.

To'la. B.Xintsning yozishicha, bu so'z XVI asrda, ya'ni Akbarshoh davrida 12 moshaga, ya'ni 12.0504 grammga teng bo'lgan. To'la keyinchalik, hindlarda 12 kilogrammlik og'irlik o'lchovini ifodalagan. Ba'zi lug'atlarda to'lani 2.5 misqolga teng ekanligi ko'rsatilgan. To'la o'lchov birligi Hindistonda uzoq vaqt davomida qo'llanilgan. Bu so'zni moxicha va maxa deb ham atashgan. Beruniyning "Hindiston" asarida 1 to'la 12 moshaga teng ekanligi qayd etilgan. "Boburnoma" da quyidagi matnda uchratishimiz mumkin: *O'n ikki moshaga bir to'lakim, to'qson olti rati bo'lgay.*

Manzil. Asli arabcha so'z bo'lgan bu so'z omonim hisoblanadi. Turar joy ma'nosidan tashqari uzunlik o'lchov birligi sifatida ham qo'llanilgan. Manzil-yo'lning bir to'xtash joyidan ikkinchi bir to'xtash joyigacha bo'lgan masofani ifodalagan. Bu so'z Eronda yo'l o'lchovi birligi sifatida qo'llanilgan. "Lug'atnoma" da manzil karvon bir kunda yuradigan masofa berilgan. Bir manzil tuyada bir kunlik yo'l, ya'ni 25-30 kmdan iborat. P.Hamdammovning yozishicha, manzil noaniq o'lchov birligi bo'lib, ikki joy orasidagi masofani anglatgan. Forslarda ham manzil masofa o'lchov birligi hisoblangan. Tahminan ruslarning 50-6- verstiga teng bo'lgan. Manzil so'zi "Boburnoma" asarida faqat bir o'rinda qo'llanilgan: *Chun Sulton Ahmad mirzo*

murojaat qildi, ikki-uch manzildan keyin mijozi etidol natijidin munharif bo'lib, muxriq, isitma tori bo'ldi.

Pal. Bu so'z ham asarda vaqt o'lchov birligi sifatida qo'llanilgan: *Yana har gariyni oltmish bo'lubturlar, har birini pal debturlarkim, bir kecha-kunduz uch ming olti yuz pal bo'lg'ay.*

Qarn. Vaqt ma'nosini ifodalash uchun ishlatilgan. Asr so'zi o'rnida qo'llanilgan: *Tengri otini farxunda va muborak qilg'ay, manga va sanga ko'p yillar va bisyor qarnlar Al'amomni davlat va saodat bila tuta bergay.*

Botmon. (o'zbekcha)-1) O'zbekistonning turli yerlarida (Xorazmdan boshqa) ikki puddan o'n bir pudgacha bo'lgan og'irlik o'lchov birligi. N.Ahrorovning kitobida Botmon, mann og'irlik o'lchov birligi; Yaqin va Sharq mamlakatlarida, O'rta Osiyoda qo'llanilib kelgan deb qayd etilgan. Bu o'lchov paxta va mevalarni o'lchashda qo'llanilgan. 1884-yil ma'lumotlariga qaraganda, Qo'qonda 1 botmon 10 pudga, ya'ni 163.805 kg ga teng bo'lib, donlarni o'lchashda qo'llanilgan. Toshkent va Toshkent viloyatlarida mann o'rniga ko'proq botmon ishlatilgan. O'rta Osiyoning ko'p joylarida botmon yer yuzasini o'lchash sifatida ham qo'llanilgan. 1 botmon yer yer deganda 1 botmon don ekiladigan maydon tushuniladi. Hozirgi vaqtda 1 botmon taxminan bir gektarga teng sath o'lchov birligi hisoblanadi. Bu so'z “Boburnoma” da quyidagi matnda uchraydi: *Bu xud muqarrardir kim, har yerda qirq ser bir botmon bo'lur, o'n ikki botmon bir moni bo'lur.* Asarda botmon og'irlik o'lchovi sifatida qo'llanilgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, “Boburnoma” asarida juda ko'plab o'lchov birliklarini uchratishimiz mumkin. Ularning ayrimlari aniq miqdorni ifodalasa, ayrimlari noaniq miqdorni ifodalashga xizmat qilgan. Hatto, turli yurtlarning o'lchov birliklarini ham keltiradi. Asarda qo'llangan o'lchov birliklarining muayyan guruhi o'sha davrda boshqa turkiy tillarda ham faol ishlatilgan. Bunday birliklarni hududiy va davrlar asosida o'rganish ularning qiymatini keltirib chiqarishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.M.Bobur.Boburnoma.T.:Yulduzcha,1989.
2. Hamdamov P.O'zbek tilida numerativlar-Toshkent :-Fan,1983.
3. Lug'atnoma.14 jildli.Tehron universiteti nashriyoti, hijriy 1334.
4. Jiyanova N. 'Boburnoma'da numerativlarning ma'no xususiyatlari. dissert. Toshkent.2000.
- 5.Б.Хинц.Мусульманские меры веса с переводом в метрическую систему. М.Наука, 1970. С39.

